

СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“

ФАКУЛТЕТ ПО СЛАВЯНСКИ ФИЛОЛОГИИ

КАТЕДРА „БЪЛГАРСКИ ЕЗИК КАТО ЧУЖД“

ЕЛЕНА НИКОЛОВА РУНЕВСКА

**АСПЕКТИ НА ПРЕПОДАВАНЕТО НА БЪЛГАРСКИ ЕЗИК
НА БЕСАРАБСКИ БЪЛГАРИ ОТ ТЕРИТОРИЯТА НА ДНЕСНА УКРАИНА**

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертация за присъждане на научната и образователна степен „доктор“

в областта на висшето образование 2. *Хуманитарни науки*, професионално направление

2.1. Филология, докторска програма *Приложна лингвистика*

София

2024

Дисертационният труд на тема „Аспекти на преподаването на български език на бесарабски българи от територията на днешна Украйна“ се обсъди на заседание на Катедра „Български език като чужд“ на Факултета по славянски филологии към Софийския университет „Св. Климент Охридски“ – София, 3.06.2024 г.

Дисертационният труд е с обем 230 страници и се състои от увод, три глави, обобщение, заключение, библиография и приложение.

Състав на научното жури:

Председател: **проф. д-р Петя Начева Осенова**

Членове:

доц. д-р Владислав Огнянов Миланов

доц. д-р Биляна Божинова Тодорова (Югозападен университет „Неофит Рилски“)

проф. д-р Живка Стефанова Колева-Златева (Великотърновски университет „Св. св. Кирил и Методий“)

доц. д-р Павел Крейчи (Масариков университет, Бърно)

Публичната защита на дисертацията ще се състои на открито заседание на журито на 3 октомври 2024 г. от 13 ч. в заседателна зала № 2 в Ректората на Софийския университет „Св. Климент Охридски“.

АКТУАЛНОСТ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

Настоящата работа се основава на преподавателски опит от 2008 г. досега в различни факултети на Софийския университет, в които се обучават чуждестранни студенти, в това число значителен брой бесарабски българи. През последните години броят на бесарабските българи от територията на днешна Украйна, които са приети да учат в различни специалности, нараства с големи темпове. На най-много студенти бесарабски българи докторантката е преподавала и преподава във Факултета по журналистика и масова комуникация (в специалностите „Журналистика”, „Връзки с обществеността” и „Комуникационен мениджмънт“). Броят на бесарабските българи от Украйна, записали първи курс във ФЖМК от 2010 г. до учебната 2023/2024 г., е осемдесет души¹. По тази причина изследването се съсредоточава върху преподаването на български език на бесарабски българи от Украйна – бъдещи журналисти и специалисти пиари.

Езиковата ситуация при тях е сложна и изисква избор на специфични подходи в преподаването на български език. Езиковият модел е полилингвистичен – руският и украинският език се използват в публичното пространство, а в сферата на неформалните контакти и вкъщи се говори на местния български диалект, наричан *диалект на буджакските българи*. Този език съчетава особености на източните български диалекти, както и особености на украинския и руския език, в резултат на което е налице регионален български диалект.

Ангажиментът по отношение на преподаването на български език е сериозен, тъй като бесарабските българи се подготвят да бъдат хора на словото – устно и писмено.

¹ Справката е изготвена от Учебния отдел на ФЖМК, СУ.

ОБЕКТ, ПРЕДМЕТ, ЦЕЛ И ЗАДАЧИ НА ДИСЕРТАЦИЯТА

Обект на изследването е преподаването български език на бесарабски българи. Предмет на изследването са спецификата и подходите в преподаването на български език като втори на бесарабските българи от територията на днешна Украйна.

Целта на изследването е въз основа на езиковите трудности в речта на студентите и тяхното мотивиране да се определят стратегии за успешното им преодоляване и да се предложат добри практики в преподаването, съобразени със спецификата на езиковата ситуация, в която се намират бесарабските българи, и като се се оцени тяхната ефективност.

Задачите, чрез които целта на изследователската работа ще се осъществи, са:

1. Определяне на най-честите езикови трудности в устната и в писмената реч на студентите.
2. Мотивиране на основни езикови затруднения във връзка с отрицателния трансфер от руски и украински език.
3. Избор на стратегии за преодоляването на езиковите затруднения.
4. Разработване на дизайн на часовете по български език.
5. Разработване на типове задачи, свързани с езикова култура (правопис, граматика и пунктуация), както и задачи, свързани с разширяване на лексикалния запас на студентите (многозначност, фразеология, предлог, текстове и упражнения по стил, подбор на текстове от българската художествена литература, лексикализирани с оглед лесното възприемане на текста).
6. Създаване и провеждане на анкета с бесарабски българи от територията на днешна Украйна във връзка с тяхното самоопределяне и с въпроса кой език за тях е майчин.

МЕТОДИКА НА ИЗСЛЕДВАНЕ

Методиката на изследването се основава на теоретични и на практически методи на изследване: проучване, наблюдение, анкета, анализ, сравнение, предположение и проверка. За основен в работата се приема комуникативният метод. Преобладаващата насоченост на труда е практическа.

СТРУКТУРА НА ДИСЕРТАЦИЯТА

Поставените изследователски задачи определят структурата на работата. Композиционно дисертационният труд се състои от увод, три глави, заключение и приложение.

В **УВОДА** е обоснована актуалността на изследването, определят се обектът, предметът, целта и задачите, които да се изпълнят по пътя към осъществяването ѝ.

В **ПЪРВА ГЛАВА** се определят основните термини, които се използват в изследването, представят се особеностите на овладяването на втори език (език цел), хипотезата за междинния език, който обучаващите създават в процеса на усвояването на втори език, положителният и отрицателният трансфер от E1 върху E2, анализът на грешките в междинния език на учещите, извеждат се основните причини във връзка с миграционните вълни в периода XVIII в. до Освобождението на България, представят се съвременните стратегии за културната и езиковата интеграция на бесарабските българи.

В **раздел 1.** се уточнява, че определението за майчин език се свързва не толкова с националната принадлежност, колкото със степента на владеење на езика и в този смисъл понятието *майчин / роден език* е условно в началото на 21. век. Като се има предвид многоезична ситуация, в която живеят бесарабските българи в Украйна, където водещ до 2021 г. е руският език, в работата се приемат термините: *първи език* (руски и / или украински) и *втори език* (майчин, български).

Езикът цел е този език, който е обект на усвояване. В процеса на усвояване на езика цел се продуцира междинен език, трети език, който се създава наред с E1 и E2 и съдържа елементи както на езика цел, така и елементи от първия език на учещия. В този *трети език*

присъстват езикови грешки, т.е. деформации, дължащи се на родноезиков пренос от E1 върху E2. Езиковите деформации могат да бъдат наблюдавани на всички равнища на езика: на фонетично, правописно, граматично, лексикално, семантично и стилистично.

Терминът *билингвизъм* се употребява, като се приема, че лицата билингви са овладели и първия (руски и / или украински), и втория език (български) като родни (*билингвално овладяване на първи език*). Българският език за бесарабските българи е наследствен език – определен от етнолингвистичния им произход. Билингвалното овладяване на първи език е свързано с едновременното овладяване на първи и втори език от най-ранно детство. Несиметричният билингвизъм предполага езиковата среда да дава предимство на единия език, а другият да се използва предимно за битово общуване. Бесарабските българи израстват в многоезична среда (руски, украински и български език).

В работата се използва терминът *обучение*, като се има предвид съвместната, двупосочна работа и сътрудничество между преподавателя и обучавания, единство и синтез на преподаване и учене (двустранен процес). В термина *преподаване* се включва разбирането за целенасочената работа на преподавателя по отношение на дизайна на семинарните занятия, както и ръководенето на учебния процес.

Дисертационният труд се основава на комуникативния метод в преподаването на втори език, в който осново място заема дейностно ориентираният подход (семантично-прагматичен подход), без да представя и обсъжда други основни методи в чуждоезиковото обучение, като граматико-преводния, директния, аудиовизуалния и някои алтернативни методи.

В **раздел 2.** на първа глава се обръща внимание върху особеностите на усвояването на втори език, като се поставя акцент върху междинния език на учещите – уникална динамична езикова система с автономен характер, изградена както от елементи на езика цел, така и от елементи от родния език на учещия. Тази система се отличава с това, че в нея присъстват навици както за „правилна“, така и за „неправилна“ реч, като при това в процеса на усвояване на езика цел се получава серия от междинни езици, наречена *континуум от междинни езици* на учещия. Уточнява се, че в лингвистиката се употребява понятието *трансфер*, което обозначава както положителното, така и отрицателното влияние на първия

върху втория език, докато понятието *интерференция* се отнася единствено за негативното влияние на първия език.

В процеса на преподаването на втори език специално внимание се обръща на анализа на систематичните грешки с висока честота, които не се осъзнават като грешки от страна на учещия. Всяко проучване на грешки се състои от задължителни етапи: идентификация, класификация и етиология, качествен и количествен анализ и лингводидактични средства за поправяне на грешките. Етиологията на грешките проучва причините за възникването им: родноезиков пренос, свръхгенерализация, комуникативна тактика, тактика на езикоусвояване и предишен учебен опит, както и неправилно обучение (класификацията е по Селинкър 1972). Благодарение на описанието на междинния език и грешките в него се прави прогноза и диагноза на грешките.

Теоретичните постановки в анализа на грешките се разпределят в няколко основни положения (по Елис 2005). Те се отнасят до междинния език (МЕ) на учещия и се отличават със следните характеристики: няма осъзнатост на правилата, които съставляват един МЕ; знанията в един МЕ са системни; МЕ е непълен и нестабилен, тъй като в него лесно проникват нови лингвистични форми отвън чрез входящата информация и отвътре чрез процеси като свръхгенерализация; МЕ е преходен, защото учещият реструктурира граматиката му с течение на времето; МЕ е променлив поради случайни фактори или в зависимост от времето за планиране на изказването или събеседника; МЕ е продукт на преноса от E1, както и на свръхгенерализация и опростяване; МЕ на учещия може да фосилизира.

В **раздел 3.** се уточняват термините *билингвизъм* и *мултилингвизъм*. Терминът *билингвизъм* се употребява с две различни значения. Според първото лицата билингви са овладели и първия, и втория език като родни. Билингвизмът обаче може да се разглежда и като последователност от различни състояния на компетентност за първия и втория език. Мултилингвизмът означава взаимодействие между няколко езика. Трансферът от втория език върху третия е по-осезаем, отколкото трансферът от първия език върху третия.

В раздел 4. се проследяват основните причини за емигрантските вълни в териториите извън Османската империя в посока север – североизток в периода от XVIII в. до Освобождението на България. Българското население, което се придвижва, е от източните райони от централната южна област, от югоизточните земи, от североизточната област, от централния северен район и от северозападния район. Основните фактори, обуславящи емиграцията на християнското население, са свързани с политиката и поведението на двете воюващи политически сили в разглеждания период – Османската империя и Руската империя. Сред политическите фактори са следните: въздействие на войните, влияние на разбойническите движения (кърджалийски и даалийски формирания, пиратски набези, вътрешни междуособици в Османската империя, черкезки и татарски банди), отражение на националноосвободителните борби, политиката за заселване на новопридобитите от руската империя земи.

В новозаселените територии българските колонисти успяват да подобрят своето материално състояние и започват да изграждат система от училища, която за десетилетие обхваща всички български колонии. Училищата осигуряват елементарно образование и не са в състояние да задоволят нуждите на преселниците. Заражда се идеята да бъде създадено централно училище, което да поготвя специалисти в администрацията и педагогически кадри. Преселниците вярват, че българският език ще се изучава като отделен предмет в бъдещите учебни програми. И така през 1858 г. е открита Болградската гимназия.

В раздел 5. се проследява културната и езиковата интеграция на бесарабските българи днес. И досега политиката за съхраняване на българската етническа общност в Украйна с нейните традиции, самосъзнание и майчин език се поддържа и от българска, и от украинска страна в името на това бесарабската общност да остане компактна и автентична. Въпреки това за бесарабските българи изучаването на книжовния български език представлява предизвикателство по ред причини, някои от които са следните: отдалеченост от България в географско отношение, преобладаваща рускоезична среда, невинаги пълен курс на обучение по български език в училище.

През 2018 г. министрите на образованието и науката на България и на Украйна подписват декларация, с която да се гарантира правото на лицата, принадлежащи към българското национално малцинство, живеещо в Украйна, да изучават майчин език и да учат

на майчин език. Също така във фокуса на спогодбата е създаването на условия за задълбочаване и развитие на изучаването на майчин език и за обучение на майчин език, както и предоставяне на образователните институции на по-голяма автономия при решаването на въпроси относно увеличаването на броя часове за изучаване на български език. Страните се договарят при подготовка на новия Протокол за сътрудничество и обмен между Министерството на образованието и науката на Република България и Министерството на образованието и науката на Украйна за учебните години от 2019/2020 до 2022/2023 да детайлизират въпросите за обучение и изучаване на български език в училища за средно образование в места с компактно българското национално малцинство в Украйна.

Съгласно Протокола за сътрудничество и обмен между министерството на образованието и науката на Република България и министерството на образованието и науката на Украйна за учебните 2020/2021, 2021/2022, 2022/2023 и 2023/2024 година българската страна ежегодно предоставя за граждани на Украйна от български произход, пребиваващи постоянно в Украйна, места за обучение в българските държавни висши училища. За участниците в обмена на Протокола приемащата страна осигурява освобождаване от такса за обучение, съгласно действащото си законодателство, както и настаняване в студентско общежитие и хранене в студентски стол.

Постановление №103 определя условията и реда за осъществяване на образователна дейност на Република България спрямо чуждестранни граждани и лица без гражданство, които са от българска народност или от български произход и пребивават постоянно или обичайно на територията на друга държава, както и приемането на студенти, докторанти и специализанти по чл. 68, ал. 9 от Закона за висшето образование.

Обобщението, което се прави от разгледаната в първа глава проблематика, е следното:

Бесарабските българи от територията на днешна Украйна овладяват български език от раждането си в семейството, а една по-голямата част от тях го учат целенасочено от първи клас до края на гимназиалния етап. Едновременно с това от най-ранно детство те овладяват и руски език, и украински език, като продължават ученето на тези два езика в училище. Следователно при бесарабските българи става въпрос за билингвално овладяване на E1, E2

и ЕЗ (мултилингвизъм). Езиковият модел е полилингвистичен – руският и украинският език се използват в публичното пространство, а в сферата на неофициалните контакти и вкъщи се говори на местния български, силно повлиян от източнобългарските диалекти, от руския и от украинския език.

На въпроса кой от трите езика е първи, кой е втори и кой – трети, е много сложно да се даде еднозначен отговор. В работата се приема, че руският език е първият език на бесарабските българи, доколкото той е официалният език на украинската държава до 2021 г., техният втори език е наследственият български, на който общуват в неформална среда. Разбира се, те учат и украински език в училищния курс на обучение.

В резултат на полилингвистичната езикова среда, в която се раждат и отрастват бесарабските българи, моделът на техния междинен български език е сложен и многопластов. В него присъстват елементи от Е1 (до 2021 г. – руски език), наследствен български език (майчин, архаичен – наследен от първите преселници на територията на Украйна) и украински език (държавен език в Украйна от 2021 г.).

Пасивният билингвизъм, т.е. рецептивните умения на Е2 (слушане и четене), на бесарабските българи е много добър и отличен. Те почти нямат затруднения да възприемат устни и писмени текстове на български език. Техният активен билингвизъм, т.е. продуктивните им умения на Е2 (говорене и писане), е силно повлиян от Е1 (руски език) на всички езикови равнища – на фонетично, правописно, граматично, лексикално, семантично и стилистично. Следователно при рецепцията на български текстове се наблюдава преди всичко положителен трансфер от близкородствените езици (руски и украински), докато при продукцията е налице отрицателен трансфер от посочените езици.

Междинният български език на бесарабските българи се отличава със следните особености (по последователността, определена от Род Елис):

- Не притежава осъзнатост на правилата, които го съставляват (неосъзнати остават грешните механизми, по които се организира устната и писмената реч);
- Знанията са системни;
- Междинният език е нестабилен, непълен и пропусклив за нови лингвистични форми

както отвън, така и отвътре чрез процеси на свръхгенерализация и опростяване;

– Променлив е според съсредоточеността на индивида и в зависимост от ситуацията, в която се намира;

– Фосилизиран е до степен, че употребата на книжовноезиковите правила в продукцията на български език представлява изключителна трудност за бесарабските българи.

По отношение на причините билингвизмът на бесарабските българи е едновременно интегративен и инструментален, доколкото, от една страна, те се интегрират посредством своя Е2 в общността на бесарабските българи в Украйна и искат да се интегрират в българската езикова среда, когато станат студенти в България. От друга страна, използват българския език, за да учат и за да работят в България.

ВТОРА ГЛАВА е посветена на езиковите трудности в обучението по български език на бесарабските българи: в именната система, в глаголната система, по отношение на лексикалната съчетаемост, както и по отношение на синтаксиса на фразата и изречението. Мотивират се основни езикови затруднения, свързани с категорията *определеност*, категорията *време*, както и някои трудности при осмислянето на фразеологизми, които нямат еквивалент в руски език. представят се стратегии за преодоляването на езиковите затруднения.

В **раздел 1.** се отбелязва, че езиковата грешка има четири характерни аспекта: лингвистичен (типологичен и граматичен), лингвокогнитивен, лингвокултурологичен и лингводидактичен, като се подчертава, че от съвременна гледна точка грешката е естествен компонент на междинния език, който се различава и от първия език на обучаемия и от усвоявания от него втори език. Систематичните грешки са тези, които се срещат многократно в речевата продукция на студентите по време на обучението. Такива грешки се характеризират с голяма честотност, стабилност и трудност при преодоляването.

Представят най-честите типологични (систематични) лингвистични затруднения на студентите, ексцерпирани от техни устни и писмени текстове. Грешките са посочени с оглед

на профилактиката в процеса на обучение. Към всеки тип честотна грешка са приведени примери. Типовете грешки често пъти са в комбинация и попадат в повече от една категория.

В **раздел 2.** се проследява отрицателният трансфер от руски и украински език във връзка с изразяването на категориите *определеност* и *време*, прави се и съпоставка по отношение на осмислянето на фразеологизми без еквивалент в руски език.

Във връзка с определеността в български език се извежда матрицата на признаците при референтна употреба и при неспецифична референция, като се прави съпоставка между начина, по който определеността се изразява в български, руски и украински език, както следва: чрез морфологичен показател, чрез актуално членение на изречението, словоред, контекст, наративност, интонация и др.

По отношение на категорията *време* се акцентира върху факта, че в съвременния български книжовен език в категорията се включват девет грамеми, докато в руски и украински език – съответно по три. Представена е сложната система от значения на всяко едно от глаголните времена в български език в съпоставка с руски и украински език.

Даден е пример за езиков усет във връзка с осмислянето на мъжко-женските отношения във ФЕ с компоненти *мъж* и *жена*, които нямат еквивалент в руски език с цел да се разбере доколко прозрачна е тяхната семантика за бесарабските българи и до каква степен те идентифицират смисъла на всяка ФЕ в близост до речниковото ѝ значение. На базата на анкетно проучване се установява дали респондентите отбелязват правилно конотативните полета, свързани с думите *мъж* и *жена* в посочените фразеологизми. Отбелязва се, че благодарение на своя езиков усет студентите установяват правилно конотациите относно характера на двата пола, идентифицират смисъла на всяка ФЕ в близост до значението, фиксирано в НФРБЕ.

В **раздел 3.** са представени използваните в процеса на преподаване стратегии за преодоляване на езиковите затруднения. Основно място в преподаването заема езиковото обучение, основано на задачи, както и стремежът към разширяване на лексикалния запас на обучаващите се. Изведени са компонентите на задачата и видовете задачи. Подходът в преподаването предполага да се представи честотната лексика, да се въведат

граматическите единици и да се осигури възможност за упражняване на наученото. И не на последно място – подходът предполага активност от страна на студентите.

В раздела се представя концептуалната рамка на задачите, използвани в обучението, при която водещ е семантично-прагматичният подход. Задачите включват както подбор на ключови думи и фрази в различни тематични области, така и работа с автентични текстове, като се следва разбирането, че лексикалният запас на студентите и техните граматични умения се развиват според индивидуалните нужди на всекиго от тях в процеса на изпълнение на комуникативните задачи. Упражненията и задачите се основават на методи за въвеждането, контекстуализирането и автоматизирането на лексика във връзка с развиване на комуникативните умения на обучаващите се. Сред възможните начини за развиване на лексиката са заложили: запознаване с думи, използвани в изучаваните текстове, самостоятелно извличане на значенията от контекста, с визуални средства, работа по семантични полета, словообразуване, синоними, антоними, съставни думи, словосъчетания, идиоми, както и с методите на контрастивната семантика.

Обобщението от втората глава на дисертацията е следното:

1. Студентите бесарабски българи нямат затруднения при рецептивното усвояване на информация от текстове на български без значение от стила и жанра им (слушане и четене).

2. Изпитват затруднения при продукцията (говорене и писане) на български език.

3. Систематични типични грешки при продукцията

3.1. В именната система: съгласуване по род, бройна форма, членуване (и при детерминация на името, и липса на детерминация на името), включително хиперкоректност при членуването.

3.2. В местоименната система: непрекъсната употреба на първоличното местоимение в именителен падеж, транспозиция на първоличното местоимение, ед.ч. в именителен падеж – на мястото на пълната винителна или дателна форма при дублирано допълнение, употреба на пълни вместо кратки форми на личните местоимения във винителен и дателен падеж, употреба на личното местоимение в дателен падеж вместо притежателно местоимение, замяна на пълните форми на относителните местоимения и относителните наречия с въпросителни форми.

3.3. Глагол: употреба на третолична вместо първолична глаголна форма, хиперкоректност – комбинация от спомагателния глагол „съм“ и пълнозначен глагол или изпускане на спомагателния глагол най-вече в състава на именни сказуеми, при глаголните времена – употреба на аорист / презенс във всяка позиция на сложното изречение вместо перфект, плусквамперфект, имперфект; последователна употреба на свидетелски глаголни форми в ситуации, които изискват несвидетелски форми.

3.4. Синтаксис: грешки в словоредата на спомагателния глагол и на кратките местоименни форми в изречението, пунктуация.

3.5. Лексикална съчетаемост, вкл. колокации и уместна употреба на предлози.

4. Основните трудности при продукцията са резултат от негативния трансфер от руски език – и в именната система, и в глаголната система.

5. Семантично-прагматичен подход в преподаването

5.1. Преподаване, основано на задачи

5.2. Използване на разказа като средство за запомняне на сюжети и запаметяване на нова информация, вкл. практикуване на граматика.

В **ТРЕТА ГЛАВА** са представени дизайнът на часовете по български език, типологията на задачите, включени в преподаването, представени са учебните програми за първи и втори курс, както и контролът на резултатите по време на семестъра и в края на академичната година.

В **1. раздел** е представен дизайнът на часовете по български език за обучаващи се със самостоятелно и свободно владение на езика, като акцентът е поставен върху преодоляването на сложното положение с бързането в превода от руски и диалектен български на книжовен български и емоционалното отношение към изказването – по пътя на убеждението се учат основни правила, свързани със създаването на устен и писмен текст. Първо, че най-важно е какво казваш, и пак първо – най-важно е как го казваш. Второ, всеки текст трябва да бъде смислен, ясен и убедителен. Трето, важен е подборът на тема. Във формата на изпита и за първи, и за втори курс са предложени теми, съобразени с изучаваните

във факултета специалности, но те не ограничават студентите при избора на предмет, във връзка с който да говорят / пишат.

Във всеки един от четирите часа, предвидени за практически занятия по български език и за двата курса, основното намерение е да се упражняват на всички умения едновременно – слушане, говорене, писане; граматика и лексика – те вървят в един поток, за да се изгражда езиковата матрица, без през цялото време да се обръща специално внимание на конкретна граматична единица и на грешките, защото това би затормозило процеса на непринудено учене.

Работата е разпределена, както следва: нещо любопитно от седмицата (студентите представят новина, която е значима за България или за света), граматични единици (акцентите са върху формообразуването и употребата им), фокус върху думите (многозначност, синонимия, антонимия, омонимия, паронимия, домашна и чужда лексика, стилистика и фразеология; колокации, предлози и тяхната употреба в различните стилове на съвременния български книжовен език, както и тяхната реализация във фразеологизми) и в последния час работата е посветена на текста и неговия смисъл (текстове, свързани с актуални обществени теми, предмет на медийно отразяване, както и с текстове, които следват тематичните области, обособени в материалите на Европейския консорциум по сертифициране на постиженията в модерните езици).

Предвидени са текстове и задачи за свободното време на обучаващите се, събрани в учебна антология на българската литература, която представя основни творци от българската литература, както и съвременни автори. Литературните текстове на класически и съвременни автори са автентични и са подбрани специално за нуждите на чуждоезиковото преподаване за самостоятелно ниво на владене на езика.

Във **2. раздел** вниманието е насочено върху типологията на задачите в преподаването на български език. Задачите са разпределени в следните теми: правопис, граматика, пунктуация, трансформация на диалози; членуване, глаголни времена и преизказни глаголни форми; лексика и текст (многозначност, фразеология, предлог, упражнения по стил, работа с текстове от българската художествена литература).

В 3. раздел са представени програмите за първи и втори курс, съобразени с Препоръката на Съвета относно ключовите компетентности за учене през целия живот и Общата европейска референтна рамка за езиците. В плана за работа по време на академичната учебна година се следва разбирането, че за да бъде възможна успешната комуникация, е необходимо обучаващите се да има познания по лексика, по функционална граматика и за функциите на езика. От особена важност е разбирането на основните видове вербално взаимодействие, на различни литературни и нелитературни текстове и на главните особености на различните езикови стилове и регистри. Комуникацията предполага умения за създаване на устен и писмен текст в различни ситуации.

Основната цел на двугодишния курс на обучение по български език е достигането на равнище C1 / C2 със следните компетенции: разбиране без никакво затруднение говоримия език както при пряко общуване, така и по медиите и когато се говори бързо, при условие че има време за адаптация с особеностите на произношението; четене с лекота на всякакъв вид писмен текст, включително абстрактни или структурно или езиково сложни текстове, като учебници, специализирани статии и литературни произведения; непринудено участие във всякакъв разговор или дискусия и свободна употреба на идиоматични и разговорни изрази; свободно изказване и изразяване на нюансите на мисълта; при затруднение се намира начин за перифраза, за да се излезе от ситуацията умело, без другите да забележат; създаване на ясен, гладък и стилистично съответстващ на обстоятелствата текст; писане на сложни писма, доклади или статии с ясна структура, така че читателят да схване и запомни същественото; анализиране и резюмиране на професионални текстове или художествени творби.

Оценяването по време на семестъра се прави под формата на тестове по граматика, създаване на текстове по зададени теми, информационно търсене и колективно обсъждане на презентации, участие в тематични дискусии в часовете, посещения на забележителности в столицата. Изпълнението на изброените задачи за работа през семестъра формира приблизително 40 % от годишната оценка.

Годишната оценка (студентите и в двата курса полагат изпит по време на лятната сесия) се формира от два компонента: писмен изпит и есе / презентация. В първи курс на студентите се дава текст, който проверява правописни и граматични позиции. На двадесет места са предложени възможни правописни или граматични варианти. Студентите трябва

да препишат текста, като изберат правилния според тях вариант. Във втори курс се дава текст, в който липсва вътрешната пунктуация на изреченията. Задачата на студентите е да препишат текста, като попълнят липсващите пунктуационни знакове, без да преподреждат и редактират изреченията. Знаковете за край на изречение трябва да останат непроменени. В текста има четирийсет позиции.

Устеният изпит е под формата на писмен текст / презентация по избрана тема от обсъжданите през учебната година или друга тема, която представлява интерес за студента. Всеки текст / презентация трябва да бъде авторски, да съдържа стегната ясна теза и логична аргументация. Ако са използвани източници, те се цитират след основния текст (печатни източници на кирилица, печатни източници на латиница, електронни източници). Писмената работа трябва да е с обем не по-малък от една страница формат А4, презентацията – до 10 слайда. При съставянето на писмен текст няма ограничение в жанрово отношение. На изпита студентът трябва да може да представи устно текста / презентацията си.

Обобщението от третата глава на дисертацията съдържа следното:

1. Във връзка със сложната езикова ситуация, в която се намират бесарабските българи от територията на днешна Украйна и във връзка с негативния езиков трансфер от руски, украински и източнобългарски диалект, наследен от прадедите им, е изготвен специален дизайн на часовете (четири академични часа седмично). Дизайнът е съобразен и с това, че студентите учат във ФЖМК, а техните езикови затруднения са в плана на продукцията. На всяко семинарно занятие се работи в следната последователност с цел устната и писмената реч на студентите да се приведе в книжовноезиковата норма: устно представяне на новина, граматика, лексика и работа с текстове.

2. Представени са типове упражнения върху именната и върху глаголната система в съвременния български книжовен език.

3. Предложени са типове задачи с цел разширяване на лексикалния запас: многозначност, синонимия, антонимия, омонимия, паронимия, домашна и чужда лексика, стилистика и фразеология, както и за предлози.

4. Подбрани са текстове, които следват тематичните области, обособени в материалите

на Европейския консорциум по сертифициране на постиженията в модерните езици. Към текстовете са съставени задачи, чиято цел е да улеснят студентите да преодолеят системните езикови грешки, които допускат, а така също – да се обучат да създават логически построени аргументирани текстове.

5. Изготвена е Антология на българската литература, в която са подбрани текстове от български творци – класическа българска литература и съвременност, лексикализирани с оглед на по-лесното възприемане на текста. Антологията е предназначена както за работа на семинарни занятия, така и за четене през свободното време.

6. Въз основа на дизайна на занятията са изготвени учебни програми за първи и за втори курс, които са съобразени с компетентностите, формулирани в Общата референтна рамка за езиците. Предложени са примерни теми за есе / презентация / дискусия в часовете.

7. Представена е формата, чрез която се контролират резултатите на студентите както в плана на граматиката, така и в плана на създаването на цялостен, подчинен на определена тема текст.

ЗАКЛЮЧЕНИЕТО съдържа резултатите от анкетно проучване на тема „Обучението по български език на бесарабски българи от територията на днешна Украйна – като чужд или като роден?“. Проучването е проведено в периода 2019/2021 г. и в него са включени 64 души. Възрастта на участниците е между седемнайсет и петдесет години. Родом са от следните населени места: Каланчак (6 души), Криничне, Болградски район (4 души), Ореховка (1 човек), Болград (14 души), Вайсам (1 човек), Калчева (6 души), Табаки, Болградски район (3 души), Балулад (1 човек), Вайсал, Болградска обл. (1 човек), Зализничное, Болградска област (1 човек), Кубей, Болградска област (3 души), Оксамитное (3 души), Заря (1 човек), Приморск (1) и Николаев (1 човек). Останалите 22 души не са посочили родното си място. Опорните въпроси, включени в проучването, са следните:

1. Как се самоопределяте?
2. Кой език е Вашият майчин език?
3. Кой език владеете най-добре?
4. На кой език общувате в различни ситуации?

5. Колко години сте учили български език?

Обобщените резултати от анкетата представят следната картина: 49 (76 %) се самоопределят като бесарабски българин / бесарабска българка; 37 (56 %) твърдят, че техният майчин език е диалектен български; 29 (45 %) владеят най-добре руски език; 30 души (47 %) общуват на руски с приятелите и на работа; 31 души (54 %) са учили български език 11 г.

Както се вижда от резултатите от анкетата, по традиция бесарабските българи от територията на днешна Украйна се самоопределят като българи. По-голямата част от тях живеят със самосъзнанието, че българският е техният майчин език, обаче владеят най-добре руски език и го използват както в сферата на неформалното общуване, така и в официалната сфера.

Днес модерното обучение по съвременен български книжовен език на бесарабски българи от територията на Украйна трябва да бъде съобразено с лингвистични и с екстралингвистични фактори: отдалеченост от България в географско отношение, езикова интерференция и негативен трансфер от руски език, понякога непълен курс на обучение по български, както и с интереса от страна на обучаващите се. Взаимните влияния между първия език и втория, майчиния, имат своята реализация в наблюдавания процес на т.нар. *second language acquisition*, и то на всички езикови нива – на фонетично, правописно, граматично, лексикално, семантично и стилистично.

Следващата част от заключението е посветена на някои предимства и предизвикателства в работата с бесарабските българи от Украйна. От една страна, студентите са съхранили някои от изконните български ценности вероятно защото в по-голямата си част идват от малките градове и от селата, където на почит са работливостта, скромността, спазването на приличие и спазването на обичаите такива, каквито те са наследени от техните предци, заселили се на територията на Украйна през 18. и 19. век. Тези характеристики на менталитета проличават, разбира се, и в начина, по който се вписват в академичното обучение. От друга страна, за преобладаващия брой чуждестранни студенти началото е много трудно, защото са на непознато място в огромен според техните представи град, далече са от близките, от приятелите и дома си. Едновременно с това не са ориентирани по отношение на студентския живот и неговите правила, налага им се да преодоляват

езиковата бариера. Някои от тях дори „преболедуват” първата си година, страдайки от носталгия. Първите ни срещи дават възможност да поговорят за това, което ги вълнува в момента, да разкажат за живота си досега и да правят планове за бъдещето. Все теми, които ги отдалечават от мъката по дома и от напрежението от непознатото, а от друга страна, разговорите протичат само на български (много добър, сносен или – в много редки случаи – начално равнище). Стремешът в процеса на обучението е да се върви стъпка по стъпка: да се научат да слушат и да чуват, да разбират, както и да записват. Тъй като им предстои да слушат лекции по специализираните дисциплини, да пишат курсови работи, да полагат успешно своите изпити. След това, от втори курс нататък, да преминат успешно практиката си в избрана от тях медия. Крайната цел е да завършат успешно своята бакалавърска степен с дипломна работа.

Обучението *ex cathedra* не е практически вариант. Освен задължителната теория и множество тестове и упражнения, включени в програмата, най-интересната част е писането / говоренето по определена тема. Преди всичко думата имат студентите. Периодично се получават изключително интересни дискусии. Част от темите са предварително формулирани, друга част обаче избират сами. На семинарно занятие се четат текстове, коригират се, редактират се, обсъждат се, като всеки студент е свободен да изрази своето мнение и – най-трудната част – да го защити. Така в часовете се получава своеобразен калейдоскоп, през призмата на който се подрежда светът такъв, какъвто го виждат младите хора благодарение на своите интереси и опит, натрупан до момента.

Ако се перифразира написаното от Бокачо, може да се твърди, че практически полезното обучение поставя в центъра младите хора и това, което те имат да разкажат на български език (!): всякакви забавни или тъжни истории и други необичайни случки. И като се изслушват един друг, изпитват удоволствие и едновременно с това намират и полезни съвети. Най-хубавите часове са тези, в които разговорът върви непринудено и се забравя, че обучението протича в аудиторията.

ПРИЛОЖЕНИЕТО съдържа пет части: студентски текстове, в които се откриват систематични типични грешки на всички езикови равнища; учебно съдържание на

програмата за първи курс; учебно съдържание на програмата за втори курс; формат на годишния изпит за първи курс и формат на годишния изпит за втори курс.

НАУЧНИ ПРИНОСИ НА ДИСЕРТАЦИЯТА

Бесарабските българи от територията на днешна Украйна се раждат, израстват и живеят в сложна езикова среда, в която става въпрос за билингвално овладяване на Е1, Е2 и Е3 (мултилингвизъм). Езиковият модел е следният – руският и украинският език се използват в публичното пространство, а в сферата на неофициалните контакти и вкъщи се говори на местния български, силно повлиян от източнобългарските диалекти, от руския и от украинския език. Повечето бесарабски българи изучават и трите езика в училище.

Във връзка със сложния въпрос кой от езиците е първи, кой – втори и кой – трети за бесарабските българи, в работата се приема, че руският език е техният първи език, доколкото той е официалният език на украинската държава до 2021 г., техният втори език е наследственият български (майчин език), на който общуват в неформална среда. Разбира се, те са учили и украински език в училищния курс на обучение, а след 2021 г. той вече е официалният език на украинската държава.

След дългогодишни наблюдения върху междинния български език на бесарабските българи се установява следната закономерност: рецептивните умения са силно развити (свободно възприемат устни и писмени текстове), но продуктивните им умения са затруднени, доколкото говоренето и писането им са силно повлияни от граматиката на руския и украинския език. Негативният трансфер от посочените езици е изключително труден за преодоляване, тъй като в повечето случаи българският междинен език е фосилизиран (вероятните причини за това явление могат да бъдат търсени във факта, че бесарабските българи са формирали своето езиково световъзприятие от най-ранно детство).

1. В работата се проследяват систематичните езикови грешки в устната и в писмената реч на бесарабските българи и се установява, че те са на всички езикови равнища: фонетико-фонологично, граматично, лексикално и текстово. Специално внимание се обръща върху типичните грешки в продукцията – именна система и глаголна система, лексикална съчетаемост и синтаксис. Във връзка с

отрицателния трансфер от руски и украински език се мотивират езиковите трудности, свързани с категорията „определеност“ и категорията „време“. Дава се пример и за това как близостта на езиците невинаги спомага за правилното разбиране на фразеологизми.

2. За да бъдат редуцирани систематичните грешки, се предлага като основен семантично-прагматичният подход: преподаване, основано на задачи, и използване на разказа като средство за запомняне на сюжети и запаметяване на нова информация (вкл. и граматическа). Разработва се дизайн на часовете, в който акцентът е поставен върху продукцията на студентите с цел устната и писмената им реч да се приведат в книжовноезиковата норма.
3. В контекста на комуникативния подход са разработени типове упражнения върху именната и върху глаголната система в съвременния български книжовен език, а също така и типове задачи, целящи да разширят лексикалния запас (многозначност, синонимия, антонимия, омонимия, паронимия, домашна и чужда лексика, стилистика и фразеология, предлози).
4. Представени са текстове, към които са съставени задачи, чиято цел е да улеснят студентите да преодолеят системните езикови грешки, които допускат, а така също – да се обучат да създават логически построени аргументирани текстове.
5. Съставена е Антология на българската литература с лексикализирани класически и съвременни художествени текстове. Антологията е предназначена и за работа на семинарни занятия, и за четене през свободното време.

Въз основа на дизайна на семинарните занятия са изготвени учебни програми за първи и втори курс, както и форма, чрез която се контролират резултатите на студентите.

В работата се представят резултатите от проведена анкета с бесарабски българи от Украйна, според резултатите от която бесарабските българи се самоопределят като българи, а българския език определят като майчин.

ПУБЛИКАЦИИ НА ДИСЕРТАНТКАТА ПО ТЕМАТА НА ДИСЕРТАЦИЯТА

1. **Пацева, Руневска 2019:** Пацева, М., Е. Руневска. Параметри на лексикалната прогресия в обучението по български език като чужд. В: *Българистични четения – Сегед 2019*, editor/s: Balázs L. Gábor, Farkas Baráthi Mónika, Majoros Henrietta, Publisher:Auctores, 2019, 2019, 173-184, ISBN:978-963-315-424-3.
2. **Пацева, Руневска 2022:** Пацева, М., Е. Руневска. Разказът в дейностно ориентираното обучение по български език като чужд, От слово към действие: разкази и репрезентации. В: *Сборник с доклади от Международната научна конференция на Факултета по славянски филологии 2 – 4 май 2019*. Т.1. Езиковедски четения, 2022, 147-158, ISBN:978-619-7433-32-6.
3. **Пацева, Руневска, Панова 2019:** Пацева, М., Е. Руневска, Ст. Панова. Предизвикателството на литературния текст в обучението по български език за чужденци. В: *Български език и литература*, 3, 2019, 246-256, ISSN (print): 0323–9519.
4. **Пацева, Руневска, Панова 2019:** Пацева, М., Е. Руневска, Ст. Панова. Страници от българската литература. ISBN:978-619-7433-21-0. (И на адреси: <http://digilib.nalis.bg/xmlui/handle/nls/33991>; <https://www.slav.uni-sofia.bg/images/stories/documents/2019-Antologia.pdf>)
5. **Руневска 2018:** Руневска, Е. Умението да се общува на български език – удоволствие и богатство. Прага: Роден глас. 1, 2018, стр.:12 –13, ISSN 2336-5250.
6. **Руневска 2019:** Руневска, Е. Категорията "определеност" в обучението по български език като чужд (на бесарабски и таврийски българи на територията на днешна Украйна). В: *Българистични езиковедски четения: материали от международната конференция по случай 130-годишнината на Софийския унив. „Св. Климент Охридски“*, 19–20 ноември 2018, София: УИ "Св. Климент Охридски", 2019, 186 –194, ISBN: 978-619-7433-31-9.
7. **Руневска 2020:** Руневска, Е. Фокус върху думите. Лексикални материали за

чуждестранни студенти – медиен профил със свободно владение на езика. София: Пропилер. ISBN:978-619-7433-34-0. (И на адрес: <http://digilib.nalis.bg/xmlui/handle/nls/34004>)

8. **Руневска 2020:** Руневска, Е. Фразеологизми с компонент „мъж“ и „жена“ в обучението по български език като чужд (на бесарабски българи на територията на днешна Украйна). В: *Българска реч*, 2 – 3, 2020, 116-125, ISSN (print):1310-733X.

9. **Руневска 2021:** Руневска, Е. Обучението по български език на бесарабски българи от територията на днешна Украйна – като чужд или като роден?. В: *Лингвистични проблеми*, Т.2., 2 , 2021, 340-348, ISSN (print): ISSN: 2682-9673.

10. **Руневска 2023:** Руневска, Е. Един час по български език за бесарабските българи. Бърно: Proudy, 1, 2023, ISSN (online):1804-7246.

11. **Руневска 2023:** Руневска, Е. Специфики на преподаване на лексика на чужденци, изучаващи български език. В: *STUDIA PHILOLOGICA*, 2023, 143-151, ISSN (print):2534-918X, ISSN (online):2534-9236, doi: <https://doi.org/10.54664/NUTI8186>.

12. **Сталянова, Крейчова, Руневска 2021:** Сталянова, Н., Е. Крейчова, Е. Руневска. Практикум по лексикология (български език като чужд за напреднали). София: Парадигма. ISBN:978-954-326-445-2.

13. **Сталянова, Крейчова, Руневска 2022:** Сталянова, Н., Е. Крейчова, Е. Руневска. Практикум по български език като чужд за напреднали (устойчиви словосъчетания и изрази). София: Парадигма, 2022. ISBN:978-954-326-484-1. (И на адрес: <http://unilib-dspace.nasledstvo.bg/xmlui/handle/nls/36437>)

14. **Хаджиева, Гарибова, Руневска 2011:** Хаджиева, Е., Н. Гарибова, Е. Руневска. Български език като чужд. Тестове за нива А1, А2, В1, В2, С1, С2. София: Домино, 2011.

